

Дарко НИКОЛОВСКИ

ЦАРСКИТЕ ДВЕРИ ОД ЦРКВАТА СВ. НИКОЛА ВО С. ЗРЗЕ - ПРИЛЕП

Царските двери од црквата Св. Никола во с. Зрзе – Прилеп не се непознати за научната јавност. Иако во голема мера оштетени и дополнително обременети со неука преслика од страна на анонимен зограф во 19 век, сепак, искусните стручни лица ја насетиле раката на Онуфриј Аргитис.¹ И покрај овие сознанија, царските двери од црквата Св. Никола до неодамна беа оставени на забот на времето во крајно несоодветни услови. Благодарение на конзерваторските мерки преземени врз ова дело во 2008 година во Националниот конзерваторски центар - Скопје, во оваа пригода имаме можност уште еднаш да се навратиме на овие царски двери, кои сега добија нов презентациски лик.²

Царските двери од црквата Свети Никола во село Зрзе се целосно сликани.³ (сл.2) Сликаниот дел е врамен во плиток ковчежец, без употреба на резбани партии. Правоаголниот дел од носачот е резервиран

¹ З. Расолкоска-Николовска, *Творештво на сликарот Онуфриј Аргитис во Македонија*, Зборник за средновековна уметност бр. 3, Музеј на Македонија, Скопје 2003, 135-136. Eadem, *Средновековната уметност во Македонија*, Скопје 2004, 415-425;

² Конзерваторскиот проект беше реализиран од страна на стручниот тим во Националниот конзерваторски центар во состав: раководител на истражувачките работи - Дарко Николовски, историчар на уметноста, виш конзерватор; а раководител на проектот за реализација - Невенка Величковска, акад. сликар, виш конзерватор, како и Страхил Петровски и Игор Кавалески, - соработници. (сл. 1)

³ Царските двери од црквата Св. Никола во с. Зрзе се со регистарски број СК 16996/1, дим.: 122,5x32,5; СК 16996/II, дим.: 115,5x32,6.

за композицијата на Благовештението, која го зазема примарното место на царските двери. Во отсуство на резбани партии, сликарскиот простор на царските двери зографот го исполнил во целост со претставите на двете монументални фигури во цел раст, архангел Гаврил и Богородица. Архангел Гаврил е во благ исчекор кон Богородица претставен со долги кафени крилја, кои завршуваат со раскошни сини градации, облечен во портокалов хитон и зелен химатион. Крајот на мафорионот лебди следејќи го исчекорот на архангелот. Во долгата кадрава коса е врзана декоративна панделка. Тој во левата рака држи жезол, со расцутен крин на врвот, а со десната е во гест на благослов кон Богородица. Од обете страни на ореолот на архангел Гаврил е сочуван црковнословенски натпис *архангъль гавриль*. (сл.3)

Богородица, насликана на јужното крило од царските двери, е облечена во син фустан и цинобер мафорион. По рабовите на мафорионот има долги златни реси. Во левата рака држи вретено, а со десната, поставена близу до лицето, укажува на неочекувата вест од архангелот. Кон Богородица, од син сегмент на небо, слетува светиот дух во облик на гулаб. (сл. 4) Столот без наслон, пред кој стои Богородица, е шрафиран со златни линии врз кафена основа и е украсен со декорација од разнобојни скапоцени камења. На столот се насликани две перничуња во цинобер и окер боја. Композицијата Благовештение е обележана со црковнословенски натпис од кој е сочуван почетокот *блго*. Ореолите се решени во позлата, а кружницата е дополнително оформена со врежување мали кругови. Сликаството во полукружниот горен завршок од царските двери, над Благовештението, е

Сл. 1. Царскије двери од црквaиa Св. Никола во с. Зрзе – Прилеп, иред конзервација
Fig. 1. The Royal Doors from the church of St. Nicholas, v. Zrze-Prilep, before conservation

Сл. 2. Царскиџе двери од црквџиџа Св. Никола во с. Зрзе – Прилеџ, џо конзервџиџа
Fig. 2. The Royal Doors from the church of St. Nicholas, v. Zrze-Prilep, after conservation

Сл. 3. Архангел Гаврил, царскиите двери од црквата Св. Никола во с. Зрзе – Прилеп, детал
 Fig. 3. Archangel Gabriel, the Royal Doors from the church of St. Nicholas, v.Zrze-Prilep, detail

оштетено. Меѓутоа, спред делумните сликани остатоци добиени со рендгенските снимки, се претпоставува дека тука биле насликани вообичаените претстави на пророците Давид и Соломон. Оваа претпоставка дополнително се темели врз сочуваниот мал дел од одежда и натпис. Над ликот на св. Богородица, на црвена заднина со бели букви, на црковнословенски се чита: *прорк/ д/ы.* (црт. 1) Овој податок е доволен да се претпостави дека над архангел Гаврил бил насликан пророкот Соломон.

Заднината во правоаголниот дел од дверите е решена во две нивоа. Кај архангел Гаврил, во горната половина цинобер, а долу кафена, додека кај Богородица горната половина е зелена, а долу исто така кафена. Исто така, на горните полукружни делови, на кои се насликани пророците Давид и Соломон, заднините се цинобер и зелена. Сликаниот дел на дверите е опкружен со ковчежец во цинобер боја.

Царските двери од црквата Св. Никола во с. Зрзе, секако, даваат придонес во разоткривањето на развојот и текот на трасирањето на уметничкиот пат и воедно творечките амплитуди на кои е подложно

творештвото на Онуфриј. Од друга страна, наспроти очекувањата, во случајот со царските двери од црквата Св. Никола, повеќе се отвораат нови дилеми отколку што може со нив да се реши отвореното прашање околу хронолошкото детерминирање на овој дел од сликарството во двата храма во с. Зрзе - манастирска црква Св. Преображение (Св. Спас) и селската Св. Никола. За да одговориме на некои од овие прашања, пожелно е да се потсетиме на некои апсолвирани работи врзани за творештвото на Онуфриј.

Сликарот Онуфриј Аргитис е цел на повеќегодишни интензивни истражувања на учените, првенствено на териториите на кои зографот бил активен - Грција, Албанија и Македонија. Всушност, веќе е констатирано дека ангажманот на Онуфриј, според досегашните сознанија, се движел исулучиво на територијата на епархиите што биле во директна надлежност на Охридската архиепископија.

Имено, фрескоансамблиите, кои засега се припишуваат на раката на Онуфриј Аргитис се на број седум.⁴ Два фрескоансамбли делумно се сочувани во Костур (Грција), каде

Сл. 4. Св. Богородица, царскиите двери од црквата на Св. Никола во с. Зрзе – Прилеп, детал
 Fig. 4. Holy Virgin, the Royal Doors from the church of St. Nicholas, v. Zrze-Prilep, detail

што Онуфриј во 1547 г. го насликал храмот Св. Апостоли⁵, а нешто подоцна, веројатно околу 1554 г., како што дознаваме од сочуваниот натпис, тој ја зографисал и црквата Св. Анаргири на Гимназијата (недатирана)⁶ каде што се спомнува како протопоп на Неокастро (Елбасан)⁷.

Албанските стручњаци го апсолвирале творештвото на Онуфриј во три храмови,

благодарение на зачуваните натписи, во Св. Никола во Шелцан (кој не е датиран) и во Св. Петка во Валеш од 1553/4 година, додека според стилските анализи на осумте зачувани фрески во црквата Св. Теодор во Берат, нив ги сметаат за негово најрано дело⁸. Иконописното творештво на Онуфриј во Албанија генерално

⁴ Сеопфатен труд за дејноста на Онуфриј со постара литература види кај З. Расолкоска-Николовска, *навед. дело*, 126-141.

⁵ Г.Г. Γούναρη, *Οί τοιχογραφίες τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων καί τῆς Παναγίας Ρασιώτισσας στήν Καστοριά*, Θεσσαλονίκη 1980.

⁶ Г.Г. Γούναρη, *op. cit.*, 80, fot. 22a;

⁷ Г. Голобијас во својот труд (Г. Γκολομπίας, Ἡ κτητορική επιγραφή τοῦ ναοῦ τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων Καστορίας καί ο ζωγράφος Ὀνούφριος, *Μακεδονικά* 23 (1983), 345) го изнесува фактот дека натписот не е уништен како што наведува Г. Гунарис (*op. cit.*, 80, not. 5). И М. Гаридис го потврдува мислењето на Г. Голобијас сп. М.М. Garidis, *La peinture murale dans le monde orthodoxe après la chute de Byzance (1450-1600) et dans les pays sous domination étrangère*, Athènes 1989, 200.

⁸ T. Popa, *Pikturët mesjetarë shqiptarë*, Tirana 1961, 37-62; *Ibid.*, *Onufre une figure éminente de la peinture médiévale albanaise*, *Studia Albanica* 1 (1966) 291-303; *Ibid.*, *Considérations générales sur la peinture postbyzantine en Albanie, rapport pour la séance plénière: Communauté et diversité de l'art des pays balkaniques (XVIe s. – début du XVIIIe s.)*, Ier Congrès International des Etudes Balkaniques et Sud-Est Européennes, Sofia 1966, 48-58, посебно за Онуфриј на стр. 51-54; В. Пузанова – Д. Дамо, *О иворчеситвеалбанскогосредневековогохудожника Онуфрија*, *Studia Albanica* 1 (1996) 281-290; D. Dharmo, *La peinture murale du Moyen âge en Albanie*, Tirana 1974, 7-8, сл. 34-39; Eadem, *Onufre – figurë e shguar e artit mesjetar shqiptar*, *Studime Historike*, 2 (1980) 151-176, сл. 1-12; Eadem, *Peintres albanais aux XVI-XVIIIe siècle en Albanie et dans d'autres régions balkaniques*, Tirana 1984, 1-14 (посебно за Онуфриј стр. 2-7); Eadem, *Nouveaux traits de la peinture postbyzantine en Albanie (XVI-XVIIIe sc.)*, Tirana 1989, 1-8.

Црпј. 1. Пророк Давид, дел од одежда и најпјис, царски двери, црква Св. Никола во с. Зрзе, дејтал, (калк Емилија Лазаровска)

Dr. 1. Prophet David, part of garb and inscription, the Royal Doors from the church of St. Nicholas, v. Zrze, detail (design by Emilija Lazarovska)

е собрано во три центри - Археолошкиот музеј во Тирана, како и во музеите во Берат и Корча⁹.

Во Македонија, недатираното сликарството на Онуфриј е регистрирано во старата манастирска црква Св. Преображение (Св. Спас) и во селската Св. Никола во с. Зрзе, близу до Прилеп¹⁰. Околу авторството на Онуфриј на

⁹ Musée Onuphre Berat (каталог без автори), Tirana 1988; The museum of Albanian medieval art, Korça (каталог без автори), Tirana 1987. E. Дракопулос, Еικονες αλο τις ορθοδοξες κοινοτητες της Αλβανιας, Θεσσαλονικη 2006, 58–79.

¹⁰ Б. Бабић, Фреско-живопис сликара Онуфрија на ѕидовима црквава прилейског краја, Зборник за ликовне уметности 16 (Нови Сад 1980) 277-278; З. Расолкоска-Николовска, Манасијроуи Зрзе

Сл. 5 Αἰοσίολ Симон од Деисисниоуи чин од Зрзе, пресликан од Онуфриј
Fig. 5 The apostle Simeon, Deisis from Zrze monastery, overpainted by Onuphrios

овие два фрескоансмабла се сложни и другите учени (Г. Гунарис, Д. Дамо, Г. Суботиќ, Ц. Грозданов, Г. Голобијас, М. Гаридис и др.) додека проблемот околу датирањето останува и понатаму отворен.

По разрешувањето на долгогодишните дилеми околу точното расчитување на ктиторскиот натпис во црквата Св. Апостоли во Костур „Онуфриос Аргитис од величествениот град Венеција“ (’Ονούφριος Αργήτης κ τῆς λαμροτά της πόλεος τού Βενετιου), Г. Голобијас го затвора прашањето околу происходот на Онуфриј и го утврдува неговиот студиски престој во Венеција помеѓу 1534 и 1543 год.¹¹ Г. Голобијас своите тврдења за Онуфриј ги поткрепува со архивските податоци што успеал да ги пронајде во регистрите на II матично на грчкото братство во Венеција.

Овие податоци се секако важни за понатамошното разрешување на дилемите

со црквиите Преображение и Св. Никола, in Споменници за средновековната и поновата историја на Македонија, IV (Скопје 1981) 425-429. Eadem, Средновековнаија умейносii во Македонија, Скопје 2004, 349-404;

¹¹ Г. Γκολομπίας, op. cit., 352-356.

Сл. 6. Еванџелисти Марко и апостола Андреј, Деисисен чин од иконостаѕиој во Зрзе, ѱресликани од Онуфриј
 Fig. 6. The apostoles Marko and Andrew, Deisis, iconostasis, church in the monastery Zrze, overpainted by Onuphrios

околу времето на престојот на Онуфриј во двете цркви во Зрзе и нивното можно поточно датирање. Првичното мислење дека сликарството на црквата Св. Никола може да се поврзе со натписот од чинот (1535 г.) пронајден на самото место набргу беше отфрлено. Понатаму преовладеа мислењето дека зрзеските цркви се сликани по Св. Апостоли во Костур во 1547 г.¹²

Што се однесува на иконописното творештво во Македонија што се припишува на раката на Онуфриј, се претпоставува дека настанало во периодот по неговото враќање од Венеција во 1543 г. па се до 1564 г., кога е забележан последниот податок за евентуално негов ангажман во урнатата црква Св. Богородица Пречиста-Кичевска.¹³ Со голема доза на сигурност му се припишуваат двата слепчански крста: Првиот, помалиот иконостаѕен крст, денес во Митрополијата во Битола, на кој му припаѓа придружната икона со ликот на св. Богородица од Музејот на Македонија, како

и поголемио иконостаѕени крст, денес во Музејот на Македонија, на кој му припаѓаат придружните икони Св. Богородица и Св. Јован Богослов од Митрополијата во Битола. Иконостаѕните крстови се датираат во педесеттите години од XVI век.¹⁴ Кон нив се приклучува и носачот од иконостаѕен крст со придружни икони од црквата Рождество на св. Богородица во Горни Манастирец, Порече,¹⁵ потоа царските двери од црквата Св. Богородица Пречиста - Кичевска,¹⁶ сликани по 1564 година, кога, според натписот, биле сликани фреските во старата црква во Богородица Пречиста од зографот

¹² З. Расолкоска-Николовска, *Творештвото на сликарот Онуфриј*, 135. Eadem, *Средновековната уметност*, 420;

¹³ Ы. Ивановъ, *Български ѕиџарини изъ Македония*, Софија, 1931, 88.

¹⁴ З. Расолкоска-Николовска, *Творештвото на сликарот Онуфриј*, 138 - 139. Eadem, *Средновековната уметност*, 421-422;

¹⁵ М. М. Машниќ, *Две новооткриени дела на големиите сликари од XVI век, Онуфриј од Арџос и Јован од Грамосија*, Зборник за средновековна уметност бр. 3, Музеј на Македонија, Скопје 2001, 143-147, сл. 1-2.

¹⁶ Д. Корнаков, *Резбиите во манастирот Св. Богородица Пречиста-Кичевска*, ин Света Пречиста-Кичевска, Скопје 1990, 111-118 (со постара литература). З. Расолкоска-Николовска, *Творештвото на сликарот Онуфриј*, 140 - 141. Eadem, *Средновековната уметност*, 422-424;

Сл. 7, 8. Св. Богородица и Исус Христос од композицијата Деисис, манастир Зрзе, зограф Онуфриј, детал

Fig. 7, 8. The Holy Virgin and Jesus Christ from the Deesis, monastery Zrze, zograph Onuphrius, detail

кир Онуфриј, царските двери од црквата Раѓање на Св. Богородица во с. Канино¹⁷ и царските двери од Софискиот национален музеј,¹⁸ кои се врзуваат за иконописните дела во манастирот Слпче, Демир Хисар. На ателјето на Онуфриј му се припушува и една престолна икона Богородица (Одигитрија) со Христос од манастирот Св. Јован Продром, Слпче, Демир Хисар, денес во Музејот на Македонија.¹⁹

¹⁷ Д. Ќорнаков, *Двериите од Свeиџа Пречистиџа-Кичевска и Канино*, Зборник за средновековна уметност н.с. бр. 1, Музеј на Македонија (Скопје 1993) 141-144, сл. 4.

¹⁸ И. Гергова, *Царски двери оиџ Македониџа в Националниџа музеј в Софиџа*, Зборник за средновековна уметност, н.с. бр. 2 (во чест на Загорка Расолкоска-Николовска), Музеј на Македонија (Скопје 1996) 153-158

¹⁹ З. Расолкоска-Николовска, *Твореиџиџоџо на сликароџи Онуфриј*, 140, сл. 13. Eadem, *Средновековниџа умеџносџи*, 422, сл. 13;

Сл. 9. Арханџел Гаврил од композицијата Благовештење, манастир Зрзе, зограф Онуфриј
Fig. 9. Archangel Gabriel from the Annunciation, monastery Zrze, zograph Onuphrius

На овој сумиран преглед на иконописното творештво на Онуфриј му се приклучуваат и царските двери од црквата Свети Никола во село Зрзе, како и пресликаните светители од Деисисниот чин во манастирската црква. Анализирајќи го сликарството на Онуфриј констатирано кај тројцата апостоли - Симеон, Марко и Андреј, кои биле целосно пресликани од негова страна поради настанатите оштетувања врз стариот Деисисен чин, сликан околу 1422 година од јеромонах Макариј Зограф во црквата Св. Преображение (Св. Спас), склони сме да веруваме дека истите се насликани истовремено со нашите царски двери. Имено, уште повеќе, сметаме дека царските двери од црквата Св. Никола се всушност оригинален дел на иконостасот на старата манастирска црква. Оваа наша констатација може да ја поткрепиме со стилско-ликовната анализа на иконописните дела на Онуфриј - трите лика на апостолите од Деисисот и сликарството од царските двери. Она што можеби во прв момент не коинцидира, кога ќе се спореди

Сл. 10. Архангел Гаврил од композицијата Благовештение, црква Св. Никола, с. Зрзе, зограф Онуфриј
 Fig. 10. Archangel Gabriel from the Annunciation, church of St. Nicholas, v. Zrze, zograph Onuphrius

композицијата Благовештение од фреско-живописот во црквата св. Преображение во Зрзе и истородната композиција од царските двери, сепак за нас има логично оправдување, зографот кога ги пресликал трите лика од деисисот (Симеон, Марко и Андреј) се трудел да се приспособи на стилот и веќе воспоставеното композиционо решение на Макариј Зограф (иако сликајќи ги апостолиите свртени еден кон друг тој ја нарушил основната концепција поставена од Макариј Зограф, каде што сите се ориентирани кон трите централни фигури). За нас е оправдана неговата намера и царските двери да се вклопат во веќе постојната содржина од иконостасот на тој начин што го задржал во голема мера класичниот стил на изразување, што секако е поблиско до творештвото на митрополит Јован и јеромонах Макариј Зограф. Остава впечаток дека и решавањето на заднината кај царските двери во цинобер и зелена боја е модел преземен од веќе постојното решение кај Деисисот со апостоли. Карактеристичниот начинот на сликање со помош на сноп од бели оживки на челата,

вратот и на самиот лик околу очите и носот, начинот на кои се поставени рацете (кога држи книга или пак кога благословува), потоа белата тенка линија што оди околу целиот цртеж, брановидната линија карактеристична во композирањето на одеждите присутна и кај ликовите од фрескодекорацијата, даваат доволно аргументи иконописното сликарство да го припишеме на работилницата на Онуфриј Аргитис.

Други детали исто така откриваат сличности што го потврдуваат зографот на живописот и иконописот во манастирската црква Преображение во Зрзе. Имено, начинот на декорирање на круните кај Деисисот на северниот ѕид во наосот е идентичен во решавањето на декорацијата на престолот на Богородица од Благовештението кај царските двери. Понатаму, гулабот пред лицето на Богородица²⁰ на царските двери е детаљ кој Онуфриј редовно го

имплементира и во фреско-живописувањето (Св. Апостоли во Костур, Св. Никола во Шелцан и во двете зрзески цркви). Карактеристичниот исечок на архангел Гаврил, со нагласување на формата на коленото го следиме исто така и во примерите од фрескоживописот итн.

Дилемата околу датирањето на двата храма во с. Зрзе за нас останува и понатаму отворена, тргнувајќи од мислењето дека двете зрзески цркви не се поврзуваат со сочуваниот датумот од Чинот (1534/5 г., дело на Јован Зограф) туку дека истите се поврзуваат со сликарството на Онуфриј по неговото враќање од Венеција и живописувањето на Св. Апостоли во Костур (1547 г.)²¹ За нас е интересна забелешката на Д. Дамо (и покрај погрешното прифаќање на годината на изработка на фреските од Св. Никола во с. Зрзе со годината 1535 од Чинот пронајден *in situ* во црквата) дека манастирската

²⁰ И. Гергова, *Царски двери оџи Македонија*, 156.

²¹ Г. Суботиќ, *Грк Онуфрије по мери „илирској сџабла“*, Стремљења, часопис за књижевност и уметност, 1 (Приштина 1990), 72.

Fig. 11. *Αἰωσιόλοι, Κοσιούρ, 1547 ε., зограф Онуфриј*
 Fig. 11. *Annunciation, church of the Holy Apostles, Kastoria, 1547, zograph Onuphrius*

црква Св. Преображение во Зрзе потсетува на подоцнежните работи на Онуфриј (Шелцан), додека Св. Никола ја рангира прва и стилски блиска до црквата Св. Теодор и до иконостасот во црквата Вангелистра (Св. Благовештение) од тврдината на Берат.²²

За нас очигледниот временскиот хијатус меѓу двете зрзески цркви се констатира во прв ред преку стилот на изработката на фрескоансамблиите, кои се во доволна мера различни за да ни дава право да се посомневаме во мислењето за истовременото настанување на двата фрескоансамбли. Живописот во Св. Никола во с. Зрзе, во споредба со Св. Апостоли, покажува поскромен и рудиментарен класичен израз, за разлика, на пример, од најблискиот, Костурскиот, кој оддава еден поелегантен, префинет стил на изразување што се гледа кај витите фигури исполнети со детали на одеждите на светите војни.

Еден податок можеби оди во прилог на размислувањето дека сепак храмот Св. Никола бил првонасликан. Имено, за првпат во Македонија, една ретка варијанта на

претставата Литургиска служба на светите отци во централната олтарска апсида, Чинот проскомидија, ќе се наслика во црквата Св. Никола во с. Зрзе.²³ Во манастирската црква Св. Преображение овој пример нема да биде повторен. Исто така, вредно е да се напомене дека изборот на сцената од олтарната апсида во северната припрата на црквата Св. Никола е идентичен со Литургиската служба на светите отци од св. Јован Златоуст и св. Василиј Велики од Св. Преображение, каде што и стилот на изработката на фреските е поблизок со манастирскиот, што отвора простор за размислување дека и северната припрата може да се поврзе со времето на настанување на живописот од манастирскиот храм.

Од погоре изнесеното, би можеле да искажеме мислење дека сликарството од Св. Никола во с. Зрзе веројатно е од периодот кога Онуфриј се уште созреваал како зограф, за разлика од

²² D. Dharmo, *Peintres albanais*, 3-4.

²³ Н. Митревски, А. Гулевски, *Вход со еванѓелие, Проскомидија, Голем вход и Раздробление во иконографијата на претставата на Литургиска служба на светите отци во црквата Св. Никола во с. Зрзе, Прилејско*, *Културно наследство* 28-29 / 2002-2003, Скопје 2004, 153-165.

Сл. 12. Благовештение, црква Св. Теодор, Берај, зограф Онуфриј
 Fig. 12. Annunciation, church of St.Theodores, Berat, zograph Onuphrius

неговото сликарство по неговиот престој во Венеција и неговиот ангажман во Костур (Св. Апостоли 1947 г.) каде што покажува поголема самодоверба, што се чита и од своерачниот краток натпис во кој со пиетет неведува дека “само што дошол од прекрасниот град Венеција”. Оттаму, логично е во творештвото на Онуфриј западното влијание да биде потенцирано по неговиот престој во Венеција во годините што ќе следуваат.

Сликарството на Онуфриј во својот развоен творечки пат покажува дека неговиот стил еволуира со текот на годините во правец на прифаќање на некои новини од западното сликарство. Оттаму, сликарството во манастирската црква Св. Преображение во Зрзе покажува една фаза од неговото творештво (рафинираност, елеганција во изразот исполнета со детали на одеждите, каде што освен на живописот, убаво се забележува и на царските двери од Св. Никола) која може да се поврзе со сликарството во Шелцан (околу 1553/4 година). Можно е втората посета на Онуфриј на Зрзе да се должи на неговиот ангажман во манастирот Слечче или евентуално да се поврзе со неговиот последен ангажман во Македонија, а тоа е живописувањето на разурнатата цр-

ква во Св. Богородица Пречиста во Кичево во 1564 година.²⁴

За да се одговори на некои од отворените прашања околу датирањето на двата храма во с. Зрзе секако ќе бидат неопходни дополнителни конзерваторски истражувања преземени со цел расчистување на фазите од доградбите што се случиле во 16 век. Исто така останува уште една можност да се расчисти дилемата околу авторството на иконите од иконостасот во црквата Св. Никола во с. Зрзе. Треба да се провери дали под пресликите од XIX век на двете престолни икони има сочувано постар иконопис и, евентуално, да се добијат повеќе податоци за нивниот сликар. Би било мошне интересно и значајно ако се и тие дело на зографот Онуфриј Аргитис.

²⁴ За можноста дека Онуфриј работел на просторите на Македонија, не само во годините по 1543 до пред 1547, туку и пред 1553/54 година, свое мислење изнесува В. Поповска-Коробар, *Сликарството во Сливничкиот манастир Свеша Богородица*, Докторска дисертација одбранета на 30.06.2008 г. на Универзитетот "Св. св. Кирил и Методиј" - Скопје, 146-149, заб. 40-47.

Darko NIKOLOVSKI

THE ROYAL DOORS FROM THE CHURCH OF ST. NICHOLAS IN THE VILLAGE ZRZE- PRILEP

Summary

The Royal Doors from the church of St. Nicholas in the village Zrze-Prilep are known to the scholars. In spite the fact that the doors were additionally burdened by a 19th century unskilled repainting from an unknown zograph, the experienced professionals were able to detect the work of Onuphrius Argitis. We can review new appearance of the Royal Doors thanks to the undertaken conservation treatment in 2008 by the National Conservation Center-Skopje.

The latest data received after the conservation-restoration treatment of the Royal Doors from the church of St. Nicholas at v.Zrze indicate that they were accomplished by the well known zograph Onuphrius Argitis.

Analyzing Onuphrius's painting it was confirmed that the old Deesis-Tchin from the church of Holy Transfiguration (Holy Savoir) painted by the heironomachos Makarij Zograf approximately in the year 1422, as result of damages, the images of three apostles-Simon, Mark, and Andrew were completely repainted by him, and we are apt to believe that this painting happened at the same time as our Royal Doors. Moreover, we believe that the Royal Doors from the church of St. Nicholas are the original doors from the monastery church. This supposition can be verified by the style and painting analysis of Onuphrius's works - the three images of the apostles on the Deesis, and the painting on the Royal Doors.

For us, the time gap between the two churches at Zrze is firstly noticeable in the style and the execution of the fresco ensembles, because they differ to a certain degree, thus allowing us to question the judgment these two fresco ensembles were created at the same time. The frescos at St. Nicholas in the v. Zrze, in comparison to the Holy Apostles are more modest with a rudimentary classic expression, while the Kastorian works bear a more elegant style, a refined expression, especially noticeable on the elongated

figures of the holy warriors garbed in lavishly detailed attire.

From the above stated, we believe that Onuphrius painted St. Nicholas in v.Zrze in his early years of development, and after the stay in Venice followed the engagement in Kastoria (Holy Apostles 1547), where he shows greater self-esteem, as noted in the inscription that "he just recently arrived from the beautiful city of Venice". After the stay in Venice the emphasis of the Western influence in Onuphrius's upcoming works is logic.

The creative development of Onuphrius's painting style through the years progressed by accepting Western painting novelties. The painting in the monastery church of the Holy Transfiguration at Zrze shows one of his creative phases (refinement, elegance, detailed rendition of garments, which is also visible on the Royal doors from St. Nicholas), which can be linked with the painting at Shelcan (about 1553/4). It is possible that Onuphrius's second stay at Zrze was related to his engagement in the monastery of Slepche, or probably with his last commission in Macedonia, the fresco paintings in the church of the Holy Immaculate Virgin at Kichevo in 1564, now demolished.

To resolve the question regarding the date of the two temples at Zrze supplementary conservation research will be necessary, especially a differentiation of the building phases that occurred in the 16th century. Furthermore, the dilemma concerning the authorship of the iconostasis icons in the church of St. Nicholas at v.Zrze also has to be solved. Examination is necessary on the two Despotic icons, namely to determine if below the 19th century over painting an older layer is sealed, and eventually to learn more about the painter. It will be interesting and important to discover if these works were also accomplished by the zograph Onuphrius Argitis.